

ALIAKSANDR HRUŠA

(Mińsk, Białoruś)

Import polski „dobrych praw chrześcijańskich” i ich recepcja w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV wieku do pierwszej połowy XVI wieku

W literaturze już wielokrotnie wskazywano na ruskie, polskie i niemieckie pochodzenie różnych prawnych i społecznych instytucji, które pojawiły się w Wielkim Księstwie Litewskim (WKL) za panowania Witolda, jego poprzedników i następców¹. Marceli Kosman pisał, że po zawarciu unii krewskiej rozpoczęła się silna infiltracja elementu polskiego i polskich norm prawnych na ziemię WKL, wyrażająca się przede wszystkim w postaci ekonomicznej, społecznej i prawnej ekspansji Kościoła katolickiego oraz zorganizowania scentralizowanej władzy². Jak można wyjaśnić fakt zapożyczenia wspomnianych instytucji w świetle wiedzy o tak silnej społecznej, prawnej i religijnej instytucji, jaką była dawniej *starina*³. Przecież jej niestabnącą

¹ Z ostatnich prac zob.: J. Ochmański, *Ruskie wzory organizacyjne w państwie litewskim XIV–XV wieku* [w:] idem, *Dawna Litwa*, Olsztyn 1986, s. 75–82; A. Dubonis, *K voprosu o vlijanii sosedej na litovskoje obščestvo v period stanovlenija Litovskogo gosudarstva*, vip. 6, Ruthenica 2007; A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII). Prawo — urząd — społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 38–57.

² M. Kosman, *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*, „Studia Źródłoznawcze” 1971, t. 16, s. 153.

³ Z ostatnich prac zob.: M.M. Krom, *Poniatije „stariny” v političeskoj i pravovoj kul’ture Velikogo kniaźstva Litovskogo XV–XVI vekov* [w:] *Naš rađavod. Materialy Meždunarodnoj naučnoj konferencii po regional’noj istorii Vostočnoj Evropy*, Grodno 1991, kn. 3, č. 3; idem, „Starina” kak kategorija srednevekovogo mentaliteta (po materialam Velikogo kniaźstva Litovskogo XIV–načala XVII vv.), „Mediaevalia ucrainica: Mental’nist’ ta istorija idej” 1994, t. 3; D. Vaščuk, *Neporušnist’ „starini”: deržavna politika Velikogo kniaźstva Litovskogo či istorioagrafična tradicija kincia XIX–peršoi tretini XX stolittia*, „Ukraina v Central’no-Schidnij Evropi” 2006, t. 6; A.V. Blanuca, D. Vaščuk, *Institut „starini” i „novini” v pravovih ta ekonomičnych džerelach Velikogo kniaźstva Litovskogo (druga polovina XV–XVI st.)*, „Ukrains’kij istoričnij žurnal” 2006, nr. 2; D. Vaščuk, „Starina” jak institut reguliuvannia ekonomičnych vidnosin u Velikomu kniaźstvi Litov’komu (kinec’ XV–perša tretina XVI st. [w:] *Terra cossacorum: Studii z davnoi i novoi istorii Ukraini. Naukovij zbirnik na pošanu doktora istoričnih nauk, profesora Valerija Stepankova*, Kiiv 2007; A. Blanutsa, D. Vashchuk, „Old Ways” Versus „Novelties” in the Legal and Economic Sources of the Grand Duchy of Lithuania ca. 1450–1700, „Lithuanian Historical Studies” 2007,

w ciągu stuleci podstawę tworzył stały i trwały, niezmienny porządek (mocne przywiązanie do *stariny* utrzymało się w społeczeństwie WKL jeszcze w pierwszej połowie XVI w.). Przyjęcie religii chrześcijańskiej stało się dla Litwinów wyznacznikiem niektórych jakości życia społeczeństwa, charakterystycznych na pewnym etapie jego rozwoju (upadek tradycyjnych wartości, układu i norm, akceptacji dla zmian).

Spójrzmy na problem zastąpienia dotychczas wyznawanej religii nową z punktu widzenia uwarunkowania przyjęcia i akceptacji zmian. Mogą one być przyjmowane przez pewne grupy społeczeństwa, jednak ich przyswajanie może być powierzchowne i nietrwałe, gdyż z czasem społeczeństwo może wyrzec się pewnych nowinek. Systematyczne, świadome przyjęcie zmian przez cały naród jest możliwe tylko wtedy, gdy owe przemiany wyróżniają się dużą wartością, zawierają istotny składnik ideologiczny. W warunkach dłuższego trwania pewnej jedności świeckich i religijnych instytucji wszystkie te zmiany nie mogły być w całości pozbawione charakteru religijnego. Ze *stariną* konkurować mogły tylko bardzo atrakcyjne oferty — prawa, które z punktu widzenia społeczeństwa były w takim samym stopniu „dobre” jak dotychczasowa *starina*. Te prawa tak właśnie były określane w przywilejach XV–XVI w., jako: *dobryje, dobrovol’nyje, kak v Korone pol’skoj*. Mowa tutaj o prawach polskiej szlachty, które w 1387 r. nadano bojarom litewskim po przyjęciu przez nich wiary katolickiej. Przywilej z 1387 r. uzasadnia decyzję rozszerzenia wspomnianych praw na Litwinów w taki oto sposób: żeby nie było rozróżniania w prawach, ponieważ Litwini i Polacy stali się poddanymi jednej korony⁴. Co to za prawa? Swobodne rozporządzanie dziedziczną własnością, swobodne wydawanie za mąż córek, wnuczek, krewnych, wdów, zwolnienie od wykonywania pewnych powinności, prawo do zachowania przez wdowy własności zmarłego męża do czasu nowego ślubu. W różnych czasach prawa chrześcijańskie utożsamiano z prawem do posiadania majątku. W 1517 r. podstawą wyroku w sprawie między obywatelami ziemi wołyńskiej, Zieńką i Mikitą Andruszkowiczami Rusinowiczami, a ich zięciami, obywatelami tegoż powiatu, Mikitą Wihuryczem, Jackiem Jakowickim i Michnem Łosiatyńskim o majątek Czarukow i sioło Chodorkowo było to, że ojciec Zieńki i Mikity *neslušne vse imene zapisał, detej svojch’ otdaliajučy, čogož i v panstve gospodarja našogo, v’ pravech’ chrestianskich’ net* [...]⁵. Nadane w 1387 r. prawa zostały potwierdzone w roku 1413, a w 1447 rozszerzone również na mieszczan i prawosławnych. W „wielkiej karcie

vol. 12; D. Vaščuk, „*Abychmo der’žali ich’ pvdłk’ prava ich’ zem’li*” (*Naseleńnia Kyivščini ta Volini i velikokniaziivs’ka vlada v XV–XVI st.*), Kyiv 2009; V. Golubev, „*Starina*” v žizni naselenija beloruskich zemel’ Velikogo Kniažestva Litovskogo kak otryženije istoričeskoj pamiaty (konca XV–serediny XVI vv.), „Acta humanitarica Universitatis Saulensis. Mokslo darbai” 2009, t. 9 (*Kultūrinės atminties kaita ir lokalinė istorija. Alternation of Cultural Memory and Local History*).

⁴ J. Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią lubelską*, Warszawa 1912, s. 78.

⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506)*, *Užrašymų knyga 6*, par. A. Baliulis, Vilnius 2007, nr 503, s. 295 [1503 r]; *Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie*, t. 3, 1432–1534, Lwów 1890,

wolności” (1447) dwa razy wspomniano o „prawie chrześcijańskim” — w artykułach o karze zgodnie z wyrokiem sądu i osobistej odpowiedzialności przed sądem⁶. Należy zgodzić się z opinią J. Jakubowskiego, że poprzednikiem owej „karty” był przywilej ziemski wydany przez Kazimierza jeszcze w 1440 r.⁷ Jednak wbrew pośredniej argumentacji wspomnianego historyka⁸ sądzimy, że mógł on zawierać formuły o „wolnych” i „chrześcijańskich” prawach, które następnie zostały przeniesione do przywileju dla ziemi nowogródzkiej wystawionego w tym samym roku⁹. Zostały one w nim określone jako prawa *volnaja, dobraja, chrest’jan’skaja, kak’ ou polskoj Korune sut*¹⁰. Wśród nich wymieniono: gwarancję osobistej odpowiedzialności i kary zgodnie z wyrokiem sądowym; prawo do wyjazdu za granicę na służbę do innych monarchów; prawo do rozporządzania majątkiem; prawo wdowy do dysponowania ziemią zmarłego męża do czasu powtórnego małżeństwa; zwolnienie z obowiązku: opłacania działka, kamienia, kłód i serebszczyzny, dostarczania podwód, koszenia siana i innych powinności; gwarancję zachowania nadań dla cerkwi katedralnych, zakonnych w Nowogródku i ziemi nowogródzkiej oraz inne. Prawdopodobnie przywileje ziem połockiej¹¹ i kijowskiej¹² zostały zredagowane zgodnie z artykułami przywileju z 1447 r. W 1507 r. kniaziowie, panowie, bojarzy, ziemianie i cała kijowska szlachta „bili czołem” gospodarowi, pokazując przywileje Kazimierza i Aleksandra, *što im’*

wyd. B. Gorczak, nr 175, s. 153; J. Bardach, *Trzetizna — część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku* [w:] idem, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 129.

⁶ *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Pomniki dziejowe wieków średnich do objaśnienia rzeczy polskich służące*, t. 14 (*Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 3, (1392–1501), wyd. A. Lewicki, Kraków 1894, s. 10); *Akty odnoszące się do historii Zapadnoj Rossii, sobrannyje i izdannyje Archeograficeskoju komissieju*, t. 1, 1340–1506, Sankt-Peterburg 1846, nr 61, s. 74; I.P. Starostina, *Sudebnik Kazimira 1468 g.* [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR, Materialy i issledowanija, 1998–1989 gody*, Moskwa 1991, s. 237.

⁷ J. Jakubowski, *Zemskie privilei Velikogo kniaźestva Litovskogo*, „*Żurnal Ministerstva narodnogo prośveśćenija*” (ŻMNP) 1903, nr 4, s. 269, prim., 272; ibidem 1903, nr 6, s. 270–272; do tej opinii dołączył się i S. Kutrzeba (S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 2, *Litwa*, Lwów–Warszawa 1914, s. 38).

⁸ J. Jakubowski, ŻMNP 1903, nr 6, s. 270–273.

⁹ I.P. Starostina zwróciła uwagę na wątpliwość autentyczności przywileju dla ziemi nowogródzkiej (I.P. Starostina, *K voprosu ob izučenii oblastnych privileev Velikogo kniaźestva Litovskogo* [w:] *Vostočnaja Evropa v drevnosti i srednevekov’e. Problemy istočnikovedenija. XVII Čtenija pamiatii člena korrespondenta AN SSSR V.T. Paśuto. IV Čtenija pamiatii doktora istoričeskich nauk A.A. Žimina, Moskva, 19–22 aprelija 2005 g. Tezisy dokladov*, č. 2, Moskwa 2005, s. 255). Paleograficzne dane tego przywileju nie dają podstawy dla takich wątpliwości.

¹⁰ S. Žemajtis, *Privilej novogrudskej zemle 1440 g.* [w:] *Rukopisnyje pamiatniki. Publikacii i issledowanija*, vyp. 4, Sankt-Peterburg 1997.

¹¹ J. Jakubowski, ŻMNP 1903, nr 6, s. 263–264, 270–273; M. Makaraŭ, *Ad pasada da mahdeburhii: pravavoje stanovišča nasel’nictva mestaŭ Belaruskaha Padzvinnia ũ XIV–peršaj palove XVII st.*, Minsk 2008, s. 144–146.

¹² J. Jakubowski, ŻMNP 1903, nr 6, s. 283, 284–285; D. Vaščuk, „*Abychmo der’žali ich’ pvdłł prava ich’ zemli*”, s. 51–54.

dali pravo dobrovolnoje ch'restijanskoje¹³. Właśnie w taki sposób kijowanie określali owo prawo również i w 1529 r., gdy prosili wielkiego księcia, żeby im *vodlug' tych' pervych' prav' ich' znovu im' pravo toe ž' dobrovolnoje i potverdili listom' [...]* na wieczność¹⁴. W 1511 r. bojarzy i mieszczanie z ziemi połockiej i cała ziemia „bili czołem” królowi Zygmunutowi, pokazując przywileje Kazimierza i Aleksandra, *štož' ich m[i]/[o]st' pervo sego požalovali ich i dali im' prava vol'naja, dobraja chrestijanskaja, kak' v Korone Pol'skoj [...]*¹⁵. O *vol'nych* i *christianskich* prawach jest mowa również w przywileju dla ziemi żmudzkiej¹⁶. Na określenie praw w przywilejach służą charakterystyczne wyrazy. W przywileju dla ziemi połockiej jest powiedziane: *A chto kogo obadit javno a liubo taino, ino nam' ego ne kazniti ni odnoju vinoju, ani imenem, ni niatstvom', ni serebrom', ni šyeju, oliž' postaviti ego oči na oči na jav'nom' sudu chrestijan'skom', i togo, chto vadil', i togo, chto na kogo vadil', i dosmotrevši meži nimi pravoje niti, chto budet' što zaslužil', kak' pravo vkažeť, tak' ego kazniti, a kotoryj kotoruju vinu budet' zaslužil', ino togo samego kaznit' po jego vine*¹⁷.

Powołanie się na prawa chrześcijańskie spotykamy i w innych źródłach. Namiestnik połocki Piotr Montygierdowicz w korespondencji z mieszczanami Rygi z lat 1458–1460 r. prosił ich, w związku z uwięzieniem połocczan, by działali zgodnie z obyczajem, tj. jeżeli będzie winny połocczanin, to mieszczanie Rygi powinni ubiegać się o dzieckiego połockiego namiestnika, a ostatni miał razem z połocczanami rozpatrywać tę sprawę: *A komu budet' delo do togo, il li do galici i do inych vašim, i vy k nam pošlete, a my spravedlivost' meži nimi včiniť podlug' chrest'janskogo prava*¹⁸. Gospodarowi „bił czołem” syn starosty brzeskiego Jan Juriewicz Ilinicz, mówiąc że jego ojciec, rozgniewany kiedyś na niego, pozbawił go prawa dziedziczenia ojcowskich majątków. Wielki książę anulował tę decyzję ze względu na to, iż Jurij Ilinicz *pered*

¹³ D. Vaščuk, „*Abychmo der'žali ich' pwdl'č prava ich' zem'li*”, s. 278.

¹⁴ Ibidem, s. 285.

¹⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514), Užrašymų knyga 8*, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius 1995 (LM–8), nr 613, p. 452.

¹⁶ *Item omnibus nobiles, boiaris et toti communitati districtus Knithoviensis similiter dedimus et concessimus praesentium tenore mediante concedimusque et damus omnia iura et libertates christianitatis, prout terrae Lithuaniae concessimus et quemadmodum genitor noster praefatus eorum praedecessoribus, boiaris videlicet Butrimo, Stroupi et Gierwido cum caeteris boiaris, et communitati dicti districtus Knethoviensis dederat et concesserat. W języku ruskim: I tež' vsim' bojarom', šliachte i vsemu pospolstvu [v] povete Knetov'skom' takež' dalismy prez nines'nyj list', i dajem' usi prava i volnosti chrest'janskii, jako esmo dali zem'li Litov'skoi, i jako ot[e]c' n[a]š' rečony ich' predkom' bojarom', to jest, Butrimovati, Stropi i Arvidovy, z yn'šymi bojarmi i pospolstvom' pryrečennogo povetu Knetiovskomu dali (Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a., par. D. Antanavičius, E. Saviščevas, Vilnius 2010, s. 42).*

¹⁷ LM–8, nr 613, s. 452 (1511 r.).

¹⁸ *Polockije gramoty XIII–načala XVI vv.*, sost. A.L. Choroškevič, vyp. 1, Moskva 1977 (PG, vyp. 1), nr 97, s. 191; zob.: *Pro to ž my zdese nekotorigo z vašich rečonog[o] Val'fromeja Vibolta chr[e]st'jan'skim pravom obyskavše vinovatogo podlug' zapisov, iž' on' čeres zapisy nevinnych liudej našich pokovav deržal i pograbil, a čeres pana Petrov soud vojevody polockog[o], a isticia svojego ne beria v nich* (PG, vyp. 1, nr 110, s. 208 [1463 r.]).

časom' smert'nym' musiał zawiadomić hospodara o *vystupach* syna, po czym hospodar miał ocenić, na ile jego decyzja jest uzasadniona, jednak zrobiono inaczej: [...] *było by to ne vodług' prav' chrest'janskich', a z ušcip'kom' škodlivym' syna eg[o]*¹⁹. *Podle obyčaja prava chrestijan'skogo*, czyli zgodnie z wynikami śledztwa, hospodar wydawał wyroki w sprawach dotyczących szlachectwa i innych²⁰. Prawem dobrym, chrześcijańskim, nazywano także prawo magdeburskie²¹.

Z punktu widzenia poddanych wielkiego księcia litewskiego głównym źródłem określającym wartość tych praw była tradycja chrześcijańska. Idee, które legły u podstaw praw chrześcijańskich, białoruski badacz Władimir Konon rozpatrywał jako idee mające cechy chrześcijańsko-renesansowego humanizmu. W jego, słusznej, opinii przez zapis: „ustanowienie chrześcijańskiego prawa”, umieszczonego w tekście statutu z 1529 r., rozumiano kryteria sprawiedliwości i ludzkości zapożyczone z Biblii, przede wszystkim jednak podstawowe zasady moralności²² („Co byście chcieli, aby wam ludzie czynili, tak i wy czyńcie im”²³). Można jeszcze dodać, że te kryteria były przyswajane jeszcze na długo przed wydaniem statutu w 1529 r. *A vidže vedajete sami* — pisał w 1464 r. namiestnik połocki Olechno Sudymontowicz do rajców w związku z kolejnym konfliktem — *iż' slušit[] chrest'ian'skyim obyčajem v yzgodie byti, a zloje otdaliali. A štom lepej volite vašia m[i]l[o]st' zloje l[] i nepočestlivoje deržati, či l[] pak dobroje i počtivoje imeti?*²⁴. W następnym liście do rajców, z tego samego roku, Olechno zaznaczał: *Pro to ž' osp[o]d[a]r' naš korol[] jego m[i]l[o]st', osmotrev svoich' sloug meščan polockich ich vernouju službu i povyšil im prav', a dal im' jego m[i]l[o]st' chr[e]st'jan'skoje pravo; aby spravedlivosť byla kak bogatomu, tak oubogomu?*²⁵.

¹⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529), Užrašymų knyga 14*, par. L. Karalius, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius 2008, nr 825, s. 343 [1526 r.].

²⁰ *Russkaja istoričeskaja biblioteka, izdavaemaja Imperatorskoju Arheografičeskoju komissijeju*, t. 20, *Litovskaja metrika*, t. 1, Peterburg 1903, nr 324, s. 1038 [1522 r.]; nr 349, s. 1068 [1522 r.]; zob.: *I potom my, sud'i popytajem obu storon': pan[a] Jana Petraševiča i pan[a] Jana Juškevič[a] a rekuči: „Vžo jesmo vašich rečej vysluchali, davajit[e] vy nam' liudi storonnii, čto tut' vedajet, zemcov', čii zemli pritia gnuli k rece, čii su' vchody obapol' reky, iž bychmo mež vas' konec' znašli i dobrouju spravedlivos[t] podług' prava chres(t)jan'skag(o) včiniłi”* (Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dział X, sygn. 383, s. 10 [1460–1479 r.]).

²¹ *Riad dobrii a spraved'livyj* (LM–8, nr 530, s. 382 [1510 r.]; nr 612, s. 449 [1511 r.]), *pravo chrest'janskoje* (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518), Užrašymų knyga 9*, par. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002, nr 249, s. 193 [1516 r.]).

²² V.M. Konon, *Gumanističeskije istoki Statuta Velikogo kniažestva Litovskogo 1529 g.* [w:] *Pervyj Litovskij statut 1529 g. (Materialy respublikanskoj naučnoj konferencii, posviaščionnoj 450-letiju Pervogo Statuta)*, Vilnius 1982, s. 102.

²³ V.M. Konon, *Gumanističeskije istoki Statuta Velikogo kniažestva Litovskogo 1529 g.*, s. 99–101.

²⁴ PG, vyp. 1, s. 217 [1464 r.].

²⁵ Ibidem, nr 118, s. 220 [1464 r.].

Z przyjęciem chrześcijańskich praw pojęcie „dobro” utożsamiano nie tylko ze *stariną*, ale i nowymi, obcymi prawami. W każdym bądź razie wartości religijne były dla chrześcijanina jednymi z najwyższych. „Chrześcijaństwo” miało różne konotacje, wśród nich i te, które były charakterystyczne dla *stariny*, czyli: *dobro* i *spravedlivost'*. Zalety dobrego chrześcijańskiego prawa podważały absolutny autorytet *stariny*, naruszały wyobrażenia o jej najwyższej wartości prawnej. Tę cechę posiadały teraz również i nowe prawa. Te ostatnie zawierały w sobie mocny potencjał odnowienia społeczeństwa w kierunku liberalizacji i humanizacji.

Źródła wywodzą chrześcijańskie, wolne prawa z Polski²⁶. Te prawa były częścią kultury zachodniej. Takie ich pochodzenie może świadczyć o istnieniu znacznego dystansu kulturowego między zachodnimi i wschodnimi prawami. Ostatnie również zaliczano do praw chrześcijańskich. W przywileju ziemi witebskiej zajęto jednoznaczne stanowisko wobec prawa ruskiego: *Także kotoryi budut' litvin' abo liach' kr[e]ščeny byli u Vitebsku u ruskuju veru a chto s tog[o] gorodu i tepere żyvet', togo nam' ne rušyti, prava ich' chr[i]st'janskogo ni v čom ne lomiti*²⁷. Jak należy sądzić, jeszcze przed 1387 r. pozwalano przekazywać majątki według *ruskich christianskih* praw nie tylko Cerkwi, ale i osobom świeckim. Zachował się dokument wystawiony przez Czuryłę Brodowskiego dla kniazia Fiodora Daniłowicza. Dokument ten jest datowany na rok 1385²⁸, czyli pochodzi z okresu przed nadaniem litewskim elitom prawa do swobodnego rozporządzania ziemią dziedzicznymi. Wschodnie, chrześcijańskie prawa faktycznie także były „dobrymi” i „wolnymi”. Prawdopodobnie istniały i inne „wolności”. Jednakże fakt, iż wspomniane pojęcia nie przyjęły się w odniesieniu do praw ruskich, może świadczyć o tym, że były one amorficzne.

A więc wiele zmian kwalifikowało się do kategorii nie tylko „dobrych” i „wolnych” praw, ale i „chrześcijańskich”. Taką kwalifikację praw należy rozpatrywać w sensie kulturowym. To, co na łacińskim Zachodzie odbierano jako łączność w pełni świeckich instytucji i praktyk, w WKL traktowane było przez świeżo nawróconych na katolicyzm Litwinów i prawosławnych Rusinów w kategoriach kultury chrześcijańskiej. Nowe, obywatelskie i majątkowe, prawa utożsamiano z chrześcijaństwem, były one organiczną częścią religii chrześcijańskiej.

²⁶ J. Jakubowski zwrócił uwagę, iż tekst łaciński przywileju z 1447 r. *iuxta consuetudinem et iura Regni Poloniae* Statutu WKL z 1529 r. przetłumaczony został na język ruski: *vodle zvyżaju i prav chrest'janskich*. „Gdy przywilej mówi o prawie katolickim a następnie o prawie Królestwa Polskiego, autorzy Statutu w obu miejscach kładą prawo chrześcijańskie. Zmiana ta tłumaczy się w pierwszym wypadku mieszanym pod względem wyznaniowym składem komisji kodyfikacyjnej, w drugim zaś separatystyczną tendencją zatarcia śladów wpływu polskiego w prawodawstwie litewskim” (J. Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi*, s. 76); zob.: J. Bardach, *Trzetizna*, s. 129, przypisy.

²⁷ LM–8, nr 387, s. 292 [1509 r.].

²⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie, oddział I (na Wawelu), ASI Sang., perg. 28, opublikowany: V. Rozov, *Ukrains'ki gramoti*, t. 1, XIV v. i perša polovina XV v., Kiiiv 1928, nr 14, s. 27–28.